

Котелюх М. О., кандидат педагогічних наук, доцент кафедри тактико-спеціальної підготовки ХНУ ВС (м. Харків)
Ларіонов С. О., кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри психології та педагогіки ХНУ ВС (м. Харків)

ШЛЯХИ ЕМПІРИЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ МОРАЛІ ПРАЦІВНИКА ОРГАНІВ ВНУТРІШНІХ СПРАВ

Стаття присвячена теоретичному аналізу проблеми професійної моралі працівника органів внутрішніх справ. Визначені наукові підходи до розуміння сутності професійної моралі та професійної етики працівника ОВС. Запропоновано структурну схему професійної моралі працівника ОВС, деталізовано зміст її компонентів. Розроблено показники та критерії сформованості компонентів професійної моралі працівника ОВС.

Ключові слова: професійна мораль, професійна етика, моральна свідомість, моральна поведінка, моральне ставлення.

Статья посвящена теоретическому анализу проблемы профессиональной морали сотрудника органов внутренних дел. Определены научные подходы к пониманию сущности профессиональной морали и профессиональной этики сотрудника ОВД. Предложена структурная схема профессиональной морали сотрудника ОВД, детализировано содержание её компонентов. Разработаны показатели и критерии сформированности профессиональной морали сотрудника ОВД.

Ключевые слова: профессиональная мораль, профессиональная этика, моральное сознание, моральное поведение, моральное отношение.

Актуальність теми дослідження. Теоретичний аналіз завдань сучасної професійно-психологічної підготовки працівників органів внутрішніх справ дає підстави стверджувати, що значна їх частина пов'язана з формуванням регулятивних механізмів професійної діяльності майбутнього фахівця, і зокрема – його професійної етики. У нормативних документах МВС України зазначено, що: совість, професійний обов'язок, честь і гідність є головними моральними орієнтирами на службовому шляху захисника правопорядку та становлять моральний стрижень працівника ОВС; поведінка працівника ОВС завжди й за будь-яких обставин має бути бездоганною, відповідати високим стандартам професіоналізму й морально-етичним принципам стража правопорядку. Отже, одним з головних завдань фахової підготовки працівників ОВС є розробка та впровадження науково-методичних заходів щодо формування в них професійної моралі як змісту їх професійної етики.

Метою статті є теоретичний аналіз проблеми професійної моралі працівника ОВС як змісту його професійної етики, розробка показників та критеріїв її сформованості.

Виклад основного матеріалу. Узагальнення специфічних моральних норм, пов'язаних з особливостями функціонування

різних професій, зокрема таких, які передбачають безпосередній вплив на психічну реальність людини визначається як професійна етика [9]. Взагалі, поняття «професійна етика» трактується різним чином. Це, по-перше, власне системи моральних норм певної професійної діяльності, або професійні моральні кодекси [5, 7]. По-друге, – це рефлексія щодо принципів і нормативних підстав професійної діяльності, рефлексивний і експертний супровід нормотворчості та нормативної практики в сфері професій [1]. По-третє, це спеціальна діяльність з дотримання норм професійної моралі; діяльність інститутів, що виникають або утворюються для забезпечення дієвості професійних моральних кодексів [3].

Тобто, професійна етика – це сукупність правил поведінки певної соціальної групи, яка забезпечує моральний характер взаємовідносин, зумовлених професійною діяльністю, а також галузь науки, що вивчає специфіку проявів моралі в різних видах діяльності, це розділ етичного вчення, що вивчає особливості функціонування моралі в різних видах професійної діяльності. Професійна етика існує у суспільстві зі сформованою мораллю і відображає відмінності моральних вимог до фахівців від загальнолюдських або загальноприйнятих у суспільстві норм і традицій поведінки.

Як складний феномен мораль у науковій літературі розглядається крізь різні структурні форми. По-перше, об'єктивні моральні еталони, які регламентують суспільні стосунки, які у різних авторів визначаються по-різному, а саме як: моральна вимога (Л. Абрамова), моральний закон (І. Кант, Г. Лазутіна), ідеальні моральні орієнтири, вищі моральні цінності (В. Малахов), моральні принципи, моральні ідеали, моральні критерії (А. Кобліков, Н. Шумиліна), моральні норми, моральні правила поведінки (Л. Карамушка, А. Кобліков, Н. Шумиліна), етичні уявлення (Л. Карамушка), моральна необхідність (Л. Абрамова).

По-друге, спрямованість особистості на виконання моральних еталонів. У цьому контексті науковці говорять про: моральне самовизначення, моральний вибір (Л. Абрамова, І. Кант, В. Мовчан, А. Фортова), налаштованість на етичні стосунки (Л. Карамушка), моральну установку, добру волю індивіда до узгодження своїх дій з інтересами суспільства (Г. Лазутіна), моральне ставлення (О. Кутепов, В. Мовчан).

По-третє, відповідна моральним еталонам поведінка особистості: моральна дієздатність (Ф. Гегель), моральна поведінка (І. Кант, Л. Карамушка), моральна діяльність (Л. Абрамова, В. Мовчан), моральна мотивація діяльності (О. Кутепов), моральні відносини (Г. Лазутіна), моральна практика (В. Мовчан).

По-четверте, моральна оцінка результатів діяльності (О. Кутепов).

Узагальнюючи погляди науковців щодо структури моралі особистості, доцільно, на нашу думку, визначити такі її компоненти: 1) моральну свідомість (когнітивний компонент моралі); 2) моральну поведінку (поведінковий компонент моралі); 3) моральне ставлення (емоційно-ціннісний компонент моралі). Зв'язок «моральна свідомість – моральна поведінка – моральне ставлення» утворює єдине ціле, а її елементи взаємно регулюються. У єдності моральної свідомості, моральної поведінки та морального ставлення відображається суспільність як сутнісна визначеність людського життя.

Екстраполюючи вказане на професійну правоохоронну діяльність, розкриємо зміст усіх складових професійної моралі

працівника ОВС як своєрідних феноменів, поєднаних в одне ціле.

Професійна моральна свідомість представляє собою її ідеальну, суб'єктивну сторону. Вона складається з когнітивного та регулятивного компонентів. Сутність когнітивного компоненту професійної моральної свідомості працівника ОВС складають професійно-моральні знання. До їх складу ми відносимо цінності і ціннісні орієнтації, професійно-моральні норми, професійно-моральні принципи, професійно-моральні ідеали.

У цінностях представлені всі значущі для працівника ОВС смисли професійної діяльності, пріоритетними серед яких мають бути: права і свободи людини і громадянина, гідність людини, її життя і безпека, верховенство закону та права, честь і гідність правоохоронця як посадової особи тощо.

Професійно-моральні норми визначають зміст поведінки працівника ОВС, те, як необхідно діяти в певній професійній ситуації. Ці норми вимагають від представників даної професії етики спілкування з громадянами та колегами по службі, неупередженого ставлення до громадян та їх дій, постійного самоконтролю, прогнозування наслідків власних професійних дій тощо.

Якщо професійно-моральна норма вказує, які конкретно вчинки повинен здійснити працівник ОВС, як він мусить вести себе в типових ситуаціях, то професійно-правовий моральний принцип дає йому загальний напрямок професійної діяльності.

Професійно-моральні принципи виражають основоположні вимоги, які стосуються моральної сутності професійної діяльності працівника ОВС, характеру стосунків між її суб'єктами, визначають загальний напрям діяльності. Основоположними моральними принципами професійної діяльності працівника ОВС є принципи гуманізму, законності, об'єктивності, справедливості, лояльності, нейтральності.

Професійно-моральні ідеали – це вимоги у вигляді образу морально досконалої особистості працівника ОВС, уявлення про професіонала, який втілює у собі найбільш високі професійно-моральні якості, а саме: ідейну переконаність, освіченість, розвинене мислення, емоційну досконалість,

ввічливість, витримку, тактовність, скромність, дисциплінованість тощо. Професійно-моральний ідеал, прийнятий працівником ОВС, вказує на кінцеву мету його самовиховання та саморозвитку.

Тобто в когнітивному компоненті професійно-правової моральної свідомості як складової професійно-правової моралі відображено ідеальну модель морального аспекту професійної діяльності працівника ОВС.

Цей компонент формується в результаті професійного навчання шляхом отримання відповідних професійно-моральних знань і спостереження за представниками професійної спільноти.

Усі зазначені компоненти можна об'єднати такою категорією як професійно-моральні знання, які і складають зміст когнітивного компоненту професійної моральної свідомості працівника ОВС.

Професійно-моральні знання отримуються у процесі навчання через ознайомлення із сутністю професійної етики, її змістом, функціонуванням у суспільстві, системою її вимог та санкцій за відхилення від встановлених норм. Основним механізмом їх формування є механізм інтеріоризації, тобто переведення зовнішніх, позаособистісних норм професійної етики у внутрішній, психічний план, у особистісну форму.

Професійно-моральні знання виступають керівництвом до дії за умови перетворення їх на переконання, що передбачає поєднання інформативної сторони із спрямованістю, стимулом до дії. Отже, другим компонентом професійної моральної свідомості працівника ОВС є професійно-моральні переконання – її регулятивний компонент.

Професійно-моральні переконання – це основна моральна настанова, яка визначає мету і напрям вчинків працівника ОВС, тверда впевненість у пріоритетах професійних цінностей, заснована на певній ідеї та світогляді. Однак знання й розуміння професійно-моральних норм, зовсім не свідчать про сформованість переконання. Успіх формування професійно-моральних переконань залежить від особистості тих фахівців, які є прикладом для наслідування. Їх світогляд, професійно-моральна переконаність і пристрасність, особистий приклад впливають на утвердження

моральних переконань працівників міліції громадської безпеки. Твердими професійно-моральними переконаннями стають моральні знання, самостійно глибоко продумані, критично опрацьовані, знання, що застосовуються у професійній діяльності повсякденно [6]. Тобто, основним механізмом формування професійно-моральних переконань є аналіз вчинків інших суб'єктів професійної діяльності на предмет їх відповідності професійно-правовій етиці, а також рефлексія власної професійної діяльності працівниками ОВС.

Таким чином, професійно-правова моральна свідомість – інтегративне психологічне утворення, яке формується внаслідок ідеального відображення та впорядкування правоохоронцем професійної реальності й виявляється в: знаннях про належну професійно-правову моральну поведінку, професійно-правовому моральному ставленні фахівця при виконанні службового обов'язку, а також регуляції власної професійної діяльності на основі професійно-моральних переконань.

Професійно-правова моральна поведінка являє собою об'єктивну сторону професійно-правової моралі результат об'єктивації професійно-моральної свідомості працівника ОВС. Професійно-правова моральна поведінка характеризує тільки дії, морально мотивовані й цілеспрямовані. Вирішальним тут є спонукання, якими керується працівник. У професійно-правовій моральній поведінці працівника ОВС, з одного боку, реалізується його професійно-правова моральна свідомість, тобто відбувається проекція суб'єктивного образу у зовнішні дії, які він виконує у процесі професійної діяльності; а з іншого, – професійно-правова моральна поведінка спричинює розвиток та корекцію його професійно-правової моральної свідомості.

Структура професійно-правової моральної поведінки складається з професійно-моральної потреби, професійно-морального вибору та професійно-морального вчинку.

Професійно-моральні переконання працівника ОВС формують його професійно-моральні потреби, які виражають внутрішню необхідність визначеної професійно-правової моральної поведінки та зумовлюють діяльнісно-активні її форми.

Коли дотримання вимог професійно-

правової етики стає внутрішньою потребою працівника ОВС, він, відповідно до професійно-правових моральних принципів, організує усі свої вольові та емоційні якості, спрямовує зусилля на вирішення етично складних проблем саме з точки зору моральності.

Професійно-моральний вибір працівника ОВС – це ключовий акт усієї його професійно-правової моральної поведінки. Ситуація такого морального вибору створюється тільки тоді, коли йдеться про варіанти дії вчинку. Ці варіанти надають працівнику ОВС об'єктивні обставини. Умови професійно-морального вибору: діапазон об'єктивних можливостей вчинку та суб'єктивна можливість вибирати. У ситуації професійно-морального вибору об'єктивні обставини та особисте рішення взаємозумовлені, і є системою об'єктивних і суб'єктивних сторін свободи.

Спочатку відбувається зіткнення професійної моральної свідомості працівника ОВС з системою зовнішніх норм професійно-правової етики. Після чого мотив, пов'язаний з дотриманням тієї чи іншої професійно-моральної норми, набуває форму професійно-морального вибору, заснованого на розумінні необхідності виконання обов'язку і своєї відповідальності як перед собою, так і перед пануючими нормами професійно-правової етики. Кожен професійно-моральний вибір, що вимагає свідомого вольового зусилля, розвиває у працівника ОВС особистість, індивідуальність, професіоналізм, а рішення, прийняте в цій ситуації, може бути показником його особистісної, професійно-моральної зрілості.

Професійно-моральний вчинок – це заснована на вимогах позитивної професійно-правової моралі звичайна, властива працівнику ОВС поведінка у конкретних професійних ситуаціях. Основними складовими елементами професійно-морального вчинку є мотив, мета, засоби, дії та результат, які тісно пов'язані з моральними почуттями, моральними переживаннями тощо.

Таким чином, професійно-правова моральна поведінка – це сукупність дій працівника ОВС, що мають професійно-етичне значення, базуються на професійно-моральній потребі, зумовлюються професійно-моральним вибором та

реалізуються в професійно-моральному вчинку.

Останнім компонентом професійної моралі, на наш погляд, є професійне моральне ставлення як ціннісно-смилова основа професійної діяльності працівника ОВС. При виконанні професійної діяльності, у різноманітних діях та вчинках виражається ставлення працівника ОВС до професійної діяльності до дій та вчинків колег та громадян. У науковій літературі визначають 3 категорії ставлень працівників ОВС, а саме: 1) ставлення до оточення: скромність, гордість за свою професію, повага, почуття гідності і честі – у себе й інших, сумління, справедливість, вимогливість, правдивість, порядність, доброзичливість, постійна готовність прийти на допомогу; 2) ставлення до виконання службових обов'язків: мужність, витримка, стійкість, рішучість, вимогливість, дисциплінованість, принциповість, сміливість, ініціативність, чесність, безкорисливість, ретельність, відповідальність; 3) ставлення до Батьківщини, суспільства, держави, народу: патріотизм, відданість, вірність обов'язку, відповідальність, самовідданість [10].

Професійно-правове моральне ставлення регулює професійно-правову моральну поведінку працівника ОВС. Професійно-правове моральне ставлення містить у собі професійно-моральні оцінки, професійно-моральний обов'язок та професійно-моральні почуття, переживання.

У професійно-моральних оцінках відбувається виявлення і обґрунтування моральної цінності тих чи інших феноменів (вчинків, намірів тощо), з яких складається професійна діяльність працівника ОВС; моральне «схвалення» або «несхвалення» цих феноменів. Будь-яка конкретна професійно-моральна оцінка являє собою застосування загального професійно-морального положення (принципу, норми, ідеалу) до конкретної ситуації, пов'язаної з виконанням службових завдань.

Крім того, професійно-правове моральне ставлення виступає механізмом детермінації професійної діяльності працівника ОВС, воно накладає на нього певні обов'язки. З точки зору структури свого змісту, обов'язок включає три найважливіші компонента: усвідомлення вимог професійно-морального закону; повага до вимог професійно-морального закону; внутрішній самопримус

Питання психології

до виконання вимог професійно-морального закону. Важливою складовою професійно-морального обов'язку працівників ОВС є самодисципліна. Необхідний такий високий ступінь розвитку морального ставлення до обов'язку, коли жоден вчинок не здійснюється всупереч професійно-правовій моральній свідомості, а виконання обов'язку підкріплюється велінням совісті, коли дисципліна, як основне вираження професійно-морального обов'язку, стає самодисципліною. Внутрішня готовність підкорюватися вимогам Присяги, наказів, розпоряджень своїх керівників, що усвідомлюється як внутрішнє переконання – це найвища міра відповідальності, готовність виконати професійний обов'язок, не примусово, а по совісті, добровільно [6].

Із професійно-морального обов'язку працівника ОВС впливає його професійно-

моральна відповідальність, під якою розуміємо відповідальність за вибір форм поведінки, діалектичну єдність об'єктивних, професійно значущих і суб'єктивних, особистих елементів, міру того, наскільки глибоко професійно-моральні вимоги, усвідомлені самим працівником міліції громадської безпеки і стали ціннісною орієнтацією у його професійній діяльності та поведінці.

Професійно-моральний обов'язок супроводжується переживанням певних почуттів. Професійно-моральні почуття – вищі почуття, переживання, пов'язані зі ставленням працівника ОВС до оточення, до виконання службових обов'язків і до Батьківщини, суспільства, держави, народу. Моральні почуття утворюють вищий механізм саморегуляції працівником ОВС своєї професійної діяльності.

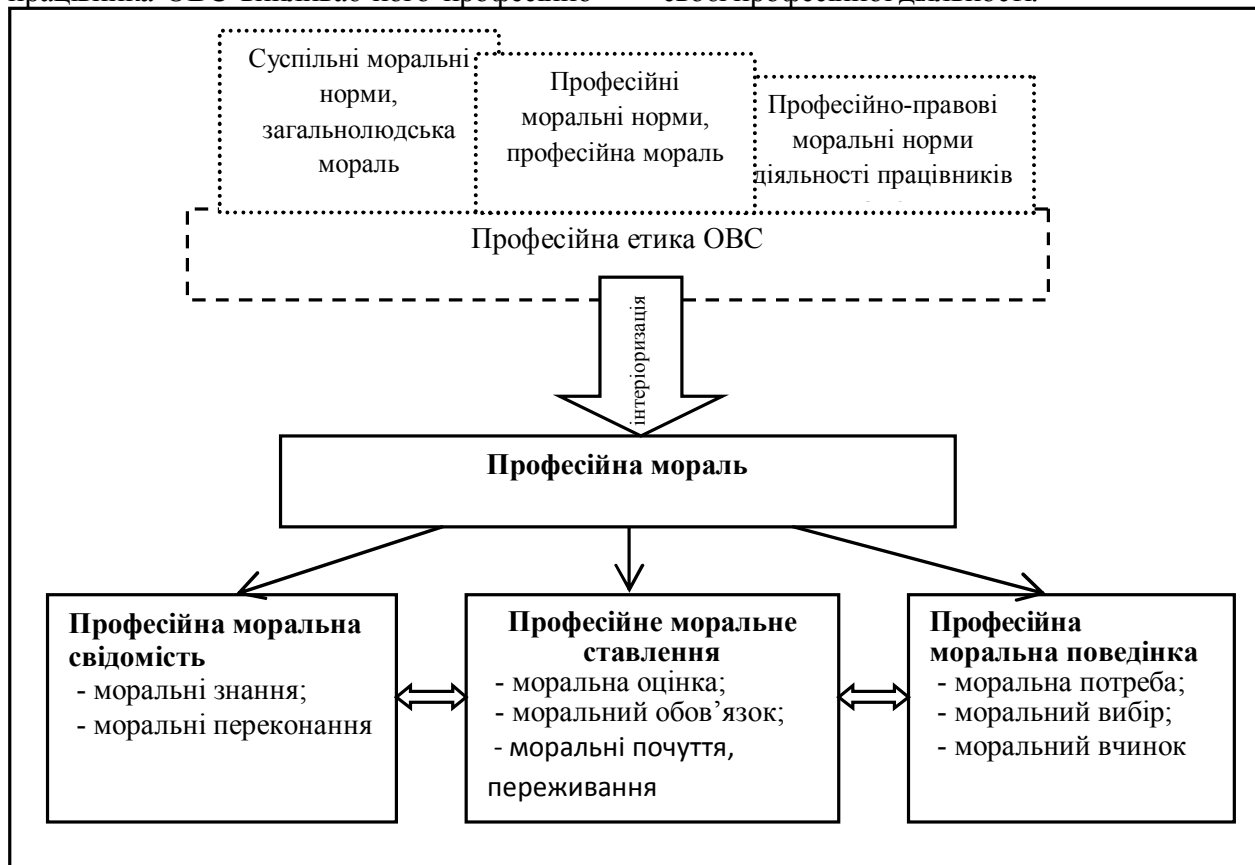

Рис. 1. Структурна схема професійної моралі працівника ОВС

Структурна схема професійної моралі працівника ОВС подана нами на рис. 1 і відображає зміст цього складного феномену.

Отже, професійна мораль працівника ОВС як психологічний зміст професійної етики – це складна інтегративна професійна якість, що забезпечує відображення,

усвідомлення й актуалізацію професійно-моральної поведінки фахівця під час виконання ним службових обов'язків.

Відповідно до структурної організації професійної моралі працівника ОВС нами виокремлені різні рівні її сформованості. Слід зазначити, що будь-яка рівнева

Питання психології

організація передбачає наступне: 1) кожен з рівнів сформованості того чи іншого процесу або структури є необхідним для наступного; 2) кожен з рівнів сформованості має свою власну природу, тобто сформований різними зв'язками, відношеннями тощо; 3) кожен з нижчих рівнів є умовою розвитку вищого; 4) вищий рівень керує нижчим; 5) іманентний розвиток кожного рівня не закінчується з розвитком вищого [8].

Загальний рівень сформованості професійної моралі ми можемо визначити, виходячи з таких положень. Згідно з діяльнісною теорією навчання кінцевою метою навчання є формування способу дії, а образ дії реалізується в практичній діяльності через уміння. Знання виступають засобами, за допомогою яких формуються вміння. Механізмом формування вмінь є оперування знаннями, що виявляється в поведінці людини [2]. Тобто для виконання будь-якої

дії необхідним є наявність психічного образу, який відображає як сам предмет, так і дії, які можна виконати з цим предметом. Тобто неможливо сформувати професійно-правову моральну поведінку, не засвоївши відповідні знання, не сформувавши відповідні переконання та ставлення.

Кожен рівень сформованості професійної моралі працівника ОВС має свої критерії та показники. Аналіз літератури показує, що критерії повинні відповідати наступним вимогам: бути простими і доступними для розуміння й використання; охоплювати всі елементи структури явища; урахувувати специфіку явища; давати можливість якісно і кількісно оцінювати рівні сформованості процесу, який вивчається [4]. На основі вищезазначеного можемо виокремити рівні, критерії та показники сформованості професійної моралі працівників ОВС таким чином (таблиця 1).

Таблиця 1

Рівнева організація професійної моралі працівника ОВС

Рівень сформованості професійно-правової моралі	Критерій	Показники
Когнітивний (низький)	<i>Сформованість професійних моральних знань</i>	Сформовані професійно-правові моральні знання про: - особливості майбутньої професійної діяльності; - особливості професійної етики; - сутність професійної моралі; - особливості професійної моральної свідомості, поведінки і ставлення
Регулятивний (середній)	<i>Сформованість професійних моральних переконань</i>	- тверда впевненість у необхідності дотримання вимог професійної етики; - ціннісні орієнтації, які відповідають вимогам професійної етики працівників ОВС
Ціннісно-смысловий (достатній)	<i>Сформованість професійного морального ставлення</i>	- здатність оцінювати власні дії та дії оточуючих у відповідності до норм професійної етики; - орієнтація на виконання свого професійно-морального обов'язку; - усвідомлення професійно-моральних почуттів, переживань
Діяльнісний (високий)	<i>Сформованість професійної моральної поведінки</i>	- домінування професійно-моральних потреб; - здатність до здійснення професійно-морального вибору; - готовність до здійснення професійно-морального вчинку.

Висновки: Теоретичний аналіз проблеми професійної моралі як змісту професійної етики працівників ОВС дав змогу визначити її складові:

1) професійна моральна свідомість – інтегративне психологічне утворення, яке формується внаслідок ідеального відображення та впорядковування

правоохоронцем професійної реальності й виявляється в: знаннях про належну професійно-моральну поведінку, а також регуляції власної професійної діяльності на основі професійно-моральних переконань;

2) професійна моральна поведінка – сукупність дій працівника ОВС, що мають професійно-етичне значення, базуються на

Питання психології

професійно-моральній потребі, зумовлюються професійно-моральним вибором та реалізуються в професійно-моральному вчинку;

3) професійне моральне ставлення – складне психологічне утворення, що яке полягає в професійно-моральній оцінці ситуацій, пов'язаних з виконанням

службових завдань через усвідомлення власних професійно-моральних зобов'язань та професійно-моральних почуттів.

Кожна зі складових професійної моралі працівника ОВС має певні закономірності формування та розвитку і потребує для цього створення спеціальних умов.

Список літератури

1. Абрамова Л.П. Курс лекцій по етике / Л.П. Абрамова. – СПб. : Северо-западная академия гос. службы, 2001. – 130 с.
2. Атанов Г.А. Моделирование учебной предметной области или предметная модель обучаемого / Г.А. Атанов // Теорія та методика навчання фундаментальних дисциплін у вищій технічній школі : зб. наук. пр. – Кривий Ріг : НМетАУ, 2003. – С. 28–51.
3. Гусейнов А. Профессиональная этика : учебное пособие / А. Гусейнов, Р. Апрежин. – М. : Спарк, 2007. – 118 с.
4. Ісаєнко Т. Критерії оцінювання рівня моральної культури майбутнього фахівця / Т. Ісаєнко // Педагогічні науки. – 2010. – Вип. 2. – С. 87–95.
5. Кутепов А.А. Формирование профессиональной этики студентов туристского вуза : автореф. дис... 13.00.08 / А.А. Кутепов. – М., 2008. – 22 с.
6. Мігорян Р.Г. Моральна свідомість працівників ОВС як дієвий регулятор ефективності правоохоронної діяльності [Електронний ресурс] / Р.Г. Мігорян. – Режим доступу : http://archive.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/kavis/2011_1/migoryn.htm
7. Скворцова В.Н. Профессиональная этика : учебное пособие / В.Н. Скворцова. – Томск : Издательство ТПУ, 2006. – 180 с.
8. Столин В.В. Самосознание личности / В.В. Столин. – М. : Изд-во МГУ, 1983. – 286 с.
9. Технологии работы организационных психологов : учебное пособие / под науч. ред. Л.М. Карамушки – К. : Фирма «ИНКОС», 2005. – 366 с.
10. Яременко П.С. Етичні аспекти в діяльності працівника ОВС України / П.С. Яременко. – К. : Лібра, 2001. – 167 с.

Kotlyukh M. O., candidate of pedagogical sciences

Larionov S. O., candidate of psychological sciences, associate professor

WAYS OF EMPIRICAL STUDYING OF PROFESSIONAL MORALS OF THE EMPLOYEE OF LAW-ENFORCEMENT BODIES

Article is devoted to the theoretical analysis of a problem of professional morals of the employee of law-enforcement bodies. Scientific approaches to understanding of essence of professional morals and professional ethics of the employee of Department of Internal Affairs are defined. The block diagram of professional morals of the employee of Department of Internal Affairs is offered, the maintenance of its components is detailed.

It is defined that components of professional morals of the employee of Department of Internal Affairs are: 1) professional moral consciousness which is shown in knowledge about appropriate professional and moral behavior, and also in regulation of own professional activity on the basis of professional and moral belief; 2) the professional and moral behavior caused by a professional and moral choice and which is realized in a professional and moral act; 3) the professional moral relation which is expressed in a professional and moral assessment of the situations connected with performance of office tasks through understanding of own professional and moral obligations and professional and moral feelings.

Indicators and criteria of formation of professional morals of the employee of Department of Internal Affairs are developed.

Keywords: professional morals, professional ethics, moral consciousness, moral behavior, moral relation